
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A TÖRZSFŐNÖK VÉGRENDELETE

Varga Zoltán: *Indiánregény*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992

Az indiánok – akárcsak a négerek – a modern fehér világ nagy lelkiismereti kérdése. Bűnünk. A történelemben az erősebb jogán diadalra jutottak és jutók győzelme nyilván szükségyszerűség, az elkerülhetetlen változás, amit perspektivikusan talán fejlődésnek is mondhatnánk, az élet legtermészetesebb dolga, a dolgok logikus rendje. Csakhogy ami a történelemben, az időben szükségyszerű és elkerülhetetlen, az nem biztos, hogy mindenkinek jó, s azt mindenki örömmel fogadja. Például a vesztesek, akik számára a vereség pusztulásuk kezdetét jelent(het)i, annak a folyamatnak a kezdetét, amelynek végén még életben maradásukra, megmaradásukra sincs, lehet reményük. Ahogyan ez az amerikai indiánokkal történt, azt követően, hogy a fehér hódítók partra szálltak az óceán másik partján.

Az indiánok történetét nagy vonalakban többé-kevésbé mindannyian ismerjük, megtanultuk gyermekkori olvasmányainkból. Ezek írói egyfelől s elsősorban a kalandok miatt kedvelték, választották tárgyul az indiántörténeteket, harcukat, biztos olvasmány sikerre számítva, népszerűséget remélve, másfelől viszont nevelő szándék is rejlett az igazságtalanul üldözött, a kismizmizett, bátor rézbőrűek szomorú történetének regényes előadásában. Gyermekolvasóként nagy részünk – ennek következtetésképpen – leplezetlenül indiánpárti lett. Az élmény intenzitását bizonyítja, hogy az indiánkalandok és -sztorik, -csaták és -sorsok a modern ember mitológiájának részévé váltak. Egyszerre jelentették ezek a történetek, sorsok önmagukat és a legendák érvényességét. Olvasmányélményeink egy-egy apacs, mohikán, delavár hőse, törzsfőnöke, harcosa példaképpé, szimbólummá vált számunkra.

Természetes, hogy a művészetek is gyakran használták és használják fel, s nem is mindig a kalandos gyermekolvasmányok izgalmat keltő szándékával, a különféle indián törzsek és a fehérek ismert, a történelemben is jegyzett csatáit vagy általában az indiánsorsot, amit a végső küzdelem elszántsága jellemez, minősít, de ugyanúgy determinálja a küzdelem kilátástalanságát is; az indiánok sorsában a tragikus mítosz lehetősége rejlik. Leggyakrabban az irodalom és a film, de mellettük a színház is felhasználja az indiántörténelem egyes sorsdöntő eseményeit (Wounded Knee, Washita-parti méészárlás, Little Bighorn-i csata stb.), ez utóbbira építi például a Grotowski-tanítvány, a Dániában működő Eugenio Barba rituális színházának egyik, Európa-szerte ismertté vált előadását, a *Hadd jöjjenek, majd végzünk velük!*-et.

Nem túlzás talán azt sem állítani, hogy felnőttkorban az indiántörténetek úgy térnek vissza, tűnnek fel az emlékezés mélyéből, mint gyermekkorunk személyes élményei.

Varga Zoltán *Indiánregénye*, bár végső soron és óhatatlanul is erre az emlékkörzrő, az egykori élményt aktivizáló mechanizmusra épít, csak részben kapcsolható hozzá. Ő is indiánokról ír, pontosabban az indiánok és a fehérek konfrontációjának egyik epizódjáról – erre a jegyzettel is utal, jelzi, hogy nem kitalált történetet olvasunk, felemlíti a forrást, amit főbb vonalakban híven követ –, de művét mégis inkább lélektani, mint kalandregénynek kell tekinteni, bár izgalomnak semmiképpen sincs híján. Legpontosabban talán belső monológ, akárcsak Varga Zoltán *Hallgatás* (1978) című, remek Híd-díjas kisregénye. Az *Indiánregényben* egy halálra ítélt törzsfőnök monológját olvassuk, szinte halljuk szavait, de a regény nem egyszerűsödik a rézbőrűek–fehérek konfliktus jól ismert alapképletére, jóllehet ennek kellékei (üldözés, a föld elsajátítása, a feltételek egyoldalúsága stb.) nála is hiánytalanul felismerhetők. Varga regényében az élete utolsó mérlegét készítő főnök nemcsak a fehérekkel kerül szembe, hanem saját törzsbelleivel is, s ily módon az író a lélektani árnyalás és elmélyítés lehetőségét teremti ön-maga számára.

Kintpuas, a Canby tábornok meggyilkolásáért halálra ítélt modok törzsfőnök gondolja hangosan végig a cellába hozzá látogató papnak „gyónva”, valvha meg törzse történetét, sorsát, s ennek keretében említi azokat a mozzanatokot, amelyek őt gyilkosságra kényszerítették. És ezen mozzanatok között a kismemizett modokokat ért sérelmekkel együtt – amelyek tudatában Kintpuas már úgy érzi, betelt a pohár, belátja, hiába érvelt, hiába kért méltányos elbírálást, megillető emberi sorsot maradék népe számára, hiába kérte vissza az ősi földnek számukra még megélhetést biztosítható részét – tárja elénk az író a népéért felelős főnök és magánember keserű felismerését: mindennek vége, minden értelmetlen, minek tovább. Ezért is vállalkozik, mintegy utolsó gesztusként, hadd tudja meg a világ az igazságot, Kintpuas a gyónásra. Enélkül nem tudna meghalni, a mindent bevégző, a mindent elrendező halál is értelmetlen lenne. Valaminek maradnia kell utána s a modokok után. Az ő igazságuknak. Ez a vallomás Kintpuas végrendelete.

És az író dicséretére szolgál, hogy jó érzéssel vegyíti a kollektív és magánsérelmeket, együtt láttatja így egy kipusztulásra ítélt indiántörzs és egy ember történetét. Kintpuas nemcsak népe tragédiáját éli meg, hanem saját egyéni tragédiáját is. Nemcsak képviselője egy törzsnek, egy népnek, hanem saját sorssal rendelkező ember, magánember is. Így, a két sorsvonal párhuzamossága által lesz emberien megrázó Kintpuas vallomása.

Ugyancsak dicséri Vargát, hogy a modokok nem csupán áldozatok, nemcsak szenvedők, hanem részben önnön tragédiájuk kiváltói, vagy legalábbis meggyorsítói. Semmiképpen sem elégszik meg azgal az egyszerű képlettel, amit a hagyományos indián–fehér szembenállás talán indokolttá is tenne, hogy a modokok kivétel nélkül becsületes áldozatok, Varga az indiántörzson belüli árnyalatokat is hangsúlyozza, a modokok között is vannak elvetemültek, gonoszok, ostobák, akik önpusztító módjára segítik azokat a fehéreket, akiknek feltett célja a benszülöttek kiirtása. Kintpuasnak velük éppen úgy, talán még keményebben is, meg kell küzdenie, mint a fehérekkel. S hogy ez a harc cseppet sem elhanyagolható, bizonyítja, Kintpuas halálát elsősorban nem a fehérek, hanem a modokok okozzák. A főnök, amikor világos előtte, hogy a gyilkosok, Horgas Jim és társai, akik a fehér farmereket, az indiánok barátait, meggondolatlanul megölték, nem számíthatnak kegyelemre, akkor tudatosul benne, hogy – még ha gyilkosok is – nem hagyhatja cserben őket, nem adhatja ki őket. Egy percig sem feledkezik meg az indiánok bűnösségéről, de azt is tudja, hogy a fehérek sem ártatlanok, köztük is vannak

gyilkosok, indiángyilkosok, s ezért lenne méltányos, ha mind az egyik, mind pedig a másik tábor bűnösait bíróság elé állítanák, ha lehetőleg ugyanaz a bíróság ítélné fellettük, azonos mércék, törvények szerint. Természetesen erre éppen úgy nincs remény, mint arra, hogy az indiánok visszakapják elvett ősi földjüket. Kintpuas mégis úgyeskedik, indiánként is tudja, ismervé, hogy a diplomácia sikerét, a politika célját elsősorban a kompromisszumok teremthetik meg, nem pedig a makacs önpusztítás. Amikor azonban éppen a sajátjai árulják el, akkortól Kintpuas ellenállása csupán formális, tudatosság helyett csak ösztönösség jellemzi. Ugyanis Horgas Jimék, hogy önmagukat mentésék, titokban otthagyták a sziklák közé szorult, harcoló modokokat, lelopakodnak a fehérek táborába, s megígérik Davis tábornoknak, hogy Kintpuast élve átadják nekik, ítéljezen felette a hadbírótság, mert orvul lelőtte Canby tábornokot, de elfeledkeznek róla, hogy erre éppen ők, Horgas Jim és gyilkostársai kényszerítették Kintpuast. S ha már erre vetemedtek, akkor semmi sem gátolhatja meg őket, hogy a bíróságon is elle-ne valljanak, elhallgatva saját bűnösségüket.

Varga Zoltán Kintpuas megrázó emberi tragédiáját feszes ívű, jól tagolt, sem az indiántörténetek nyújtotta izgalmat, sem pedig az árnyalt lélektani ábrázolást nem mellőzve, figyelmet, gondolatokat ébresztő kisregénybe foglalva nyújtja. Mindössze két regénypoétikai megoldást alkalmaz: a főtörténethez illesztett keretet és hogy a narrátor meg a kommentátor ugyanaz a személy – Kintpuas. Mindkét megoldás nagyszerűen segíti a feszültség kialakítását és fokozását. Mindkét megoldás a monológot mondó modok törzsfőnökben lejátszódó küzdelemre utal. Előbb a keretszereplő, Blessheart tiszteletest, a cellába hozzájövő gyóntatót – egy fehér embert – akarja meggyőzni népe igazáról, a modokokat ért sérelmekről, fokozatosan, szinte észrevétlenül átvált saját tragédiájába, már nem is a tiszteletest, hanem talán éppen önmagát kívánja meggyőzni arról, hogy amit tett, jól tette. Hogy a gyóntatópapot sikerül-e meggyőznie, nem tudjuk. A szerző ezzel nem foglalkozik. De nem is feledkezik meg a kérdéstről. A tiszteletes a történet végén, miután végighallgatta Kintpuas gyónását, eltűnt. Senki sem tud semmit róla. Meggyilkolták? Kik? Horgas Jimék vagy mások? Öngyilkos lett? Vagy csak egyszerűen eltűnt az emberek közül, mert pap létére úgy érezte, neki mások bűneiért is bűnhődni kell? Vagy azért tűnt el, mert szégyellte magát mások, embertársai bűneiért, s nem kívánt többé közöttük élni? Bármelyik változat elképzelhető. A szerző ránk bízva a választást. Sokkal jobb befejezés ez, mint ha sablonosan zárná a keretet, mondjuk úgy, hogy a gyóntatásra érkező pap jelentést tesz a tábornoknak, ami a feladata volt, elvégezte, s távozik. Azzal, hogy a tipikusan keretszereplő passzivitásából a végén aktívvá válik, sokat nyer a történet: a tiszteletes a lelkiismeret szerepét vállalja fel. Ahogy a gyónás küzdelem önmagunkkal és azzal, akinek a vallomást tesszük, ugyanúgy érezhetően küzdelem, amit Kintpuas önmagával folytat, amikor elbeszéli népe és saját sorsát, s közben kommentálja is Horgas Jimék és a fehérek cselekedeteit, szavait. Két oldalról kívánja látni a történetet, saját cselekedeteit, hogy így nyerjen igazolást vagy elmarasztaló ítéletet. Íróilag lélektani remeklés, amikor a haditörvényszék előtt Kintpuas egy pillanatra arra gondol, el kellene mondania az igazságot – nyilván mindazt, amit a tiszteletessel közöl –, de meglátja Franknak, a modoknő férjének, az indiánok barátjának arcát, tekintetét, önkéntelen legyintését – semmi értelme az egésznek! –, és ennek hatására lemond az utolsó szó jogáról. A remek lélektani ábrázolás talán legszebb példája ez a jelenet.

Amint a bevezetőben említettem, az indiántörténetek, -sorsok gyermekkorunk óta kísérnek bennünket. Az utóbbi időben az indiánsors új jelentéssel bővült. Az indiánok jelképei lettek a kisebbségi sorsnak, a Közép-Kelet-Európában manapság olyan gyakori és fájdalmas kiszolgáltatottságnak és megalázásnak. Varga Zoltán kisregényét olvas-

va nem feledkezhünk meg az indián szó ezen jelentéséről, jóllehet az író mindvégig a történeten belül marad, nem kacsint ki és össze velünk cinkosan, olvasójával: most én ezt mondom ugyan, de te tudod, hogy valójában másról, miről van szó. Csupán néhány mozzanat figyelmeztet bennünket arra, hogy „indiánok” nemcsak Amerikában vannak. Amikor megjegyzi Kintpuas keserűen, hogy a maguk földjén lettek idegenek a modokok. És amikor, mintegy vigaszként az előbbi megjegyzésre, kifejti, hogy népét száműzhetik, kiirthatják, de a nevekben megbújva, „hegyek, völgyek, folyók, tavak nevében”, sőt a fehér városok nevében is tovább élnek a modokok, s mindazok, akik hasonló sorsra jutottak.

Jó olvasmány, szép írói munka Varga Zoltán kisregénye.

GEROLD László

A NOVELLISTA TŰKÖRBE NÉZ

Mándy Iván: *Huzatban*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992

Mándy Iván a Szerkesztőségi órán című novellában elmondja „Schöpflin és a fiatal író” történetét, amit másoktól, más prózaíróktól is hallottunk már. Nem egészen ezt a történetet. Minden ilyen című történet másként játszódik le, és mégis ugyanúgy. Azon részekben azonosak ezek a történetek, amelyekben a fiatal író a kritikus választát várja; a kritikus – Schöpflin – meg olvas, lapoz, visszalapoz a kéziratban, hümmög, mintha mondana valamit: „*Ítéletet alkot.*” (Kiemelés M. I.) Ezen az ítéleten múlik a fiatal író sorsa. Valóban ezen múlna, ezen a mintha mellékesen jelzett ítéleten, hogy lesz valakiből novellista, vagy sem?

Schöpflin a Szerkesztőségi órán szerint azt mondta a fiatal novellistának, hogy „ha Móricz Zsigától kapok egy ilyen novellát. . .” Minthogy „Móricz Zsiga akármit írhat”, róla el lehet mondani, hogy „már letette a garast”. Ami azt jelenti, „ő felel érte, ő maga”. Schöpflin példázódása Móriczcal a fiatal író novellájának a bírálata. Az ítélet, amit a kritikus lapozás, hümmögés közben alkotott. Elutasító bírálat? Nem egészen biztos. Akár biztatás is lehet. Mert mit jelent az, hogy „Móricz Zsiga” „felel érte”? Azt, hogy az író mindenképpen felelős a novelláért. A fiatal író novellájáért a szerkesztő is felelős. Valakinek vállalnia kell a felelősséget, és le kell tenni a garast. De a fiatal író felkészült erre a találkozásra. A fiatal író „zsebében a novellával” „átvágott a tereken”. „Tisza Kálmán tér, Teleki tér, Mátyás tér.” Így aztán válaszolhat Schöpflinnek, mintha vitába szállna: „Szerkesztő úr! *Én* felelek érte!” Mire Schöpflin, ahogy „felrezen”: „Mit csinál, fiam?” A fiatal író erőre kapva megerősíti: „*Én* felelek ezért a novelláért.” Tehát a fiú, a fiatal író, a novellista letette a garast. Majd egy hét múlva hoz egy másik novellát, ezt – amiért felel – visszateszi a zsebébe. Így kezdődött volna a novellista nagy vállalkozása? Minden kezdésnek több változata van, és egyáltalán nem fontos, hogy a sok változat közül melyik a hiteles. Ha van „hiteles” történet.

Mándy Iván új kötete címadó – akár kisregénynek is mondható – elbeszélésének utolsó fejezete A novellista címet viseli. Itt már azokról a legendás cetlikről van szó. A jegyzetekről. Azokról az egyszavas, félmondatos, egész mondatos feljegyzésekről – megválaszolatlanul hagyott levelekre, újságszéllekre, a „szürke noteszbe” –, amelyek „maga a novella”. „Azok a kusza, vázlatos novellák.” A jegyzetekből mindig lehet valami. A legtöbbjükből lett is. A *Huzatban* című többrészes, hosszú elbeszélésben arról